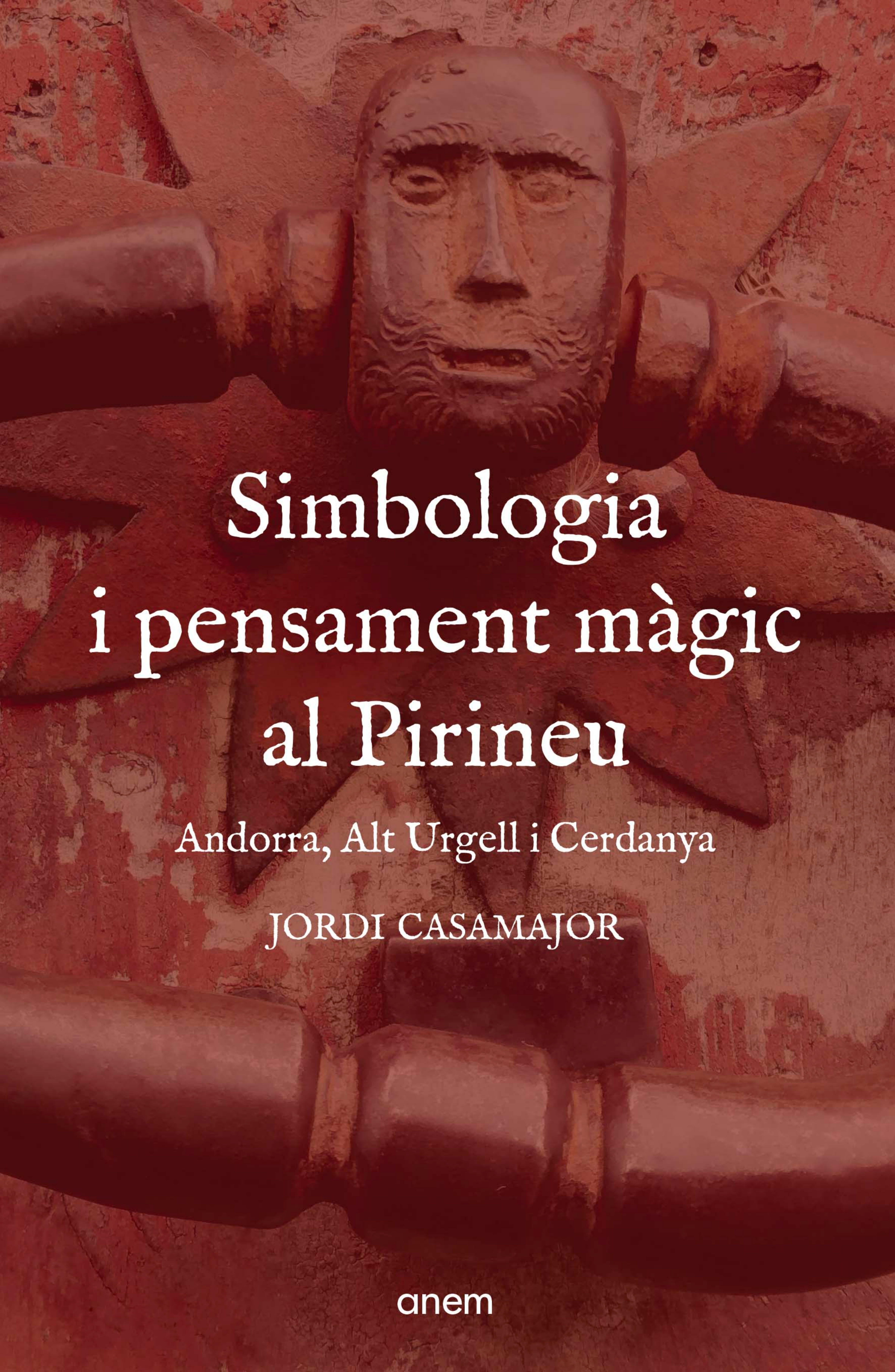

Simbologia i pensament màgic al Pirineu

Andorra, Alt Urgell i Cerdanya

JORDI CASAMAJOR

anem

Simbologia i pensament màgic al Pirineu

anem

Simbologia i pensament màgic al Pirineu

Andorra, Alt Urgell i Cerdanya

JORDI CASAMAJOR

anem
EDITORS

anem CRONOS 13

Simbologia i pensament màgic al Pirineu

© Jordi Casamajor Esteban

Totes les fotografies que es publiquen en aquest llibre, a excepció dels casos en els quals s'indica, són obra de Jordi Casamajor.

© D'aquesta edició:

Anem Editors, Encamp-Montellà, setembre del 2024

Edició, disseny i maquetació: Oliver Vergés Pons

Correcció i revisió: Marc Cortès Minguet

www.anemeditors.com · contacte@anemeditors.com · @anemeditors

DL AND.335-2024

ISBN 978-84-18865-44-2 (Anem Editors, SL)

ISBN 978-99920-65-84-6 (Anem Editors, SL)

Imprès a GoPrinters (la Seu d'Urgell)

L'edició d'aquesta obra ha comptat amb el suport del Ministeri de Cultura del Govern d'Andorra

Govern d'Andorra

Tots els drets reservats. Sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, queden prohibides les reproduccions totals o parcials d'aquesta obra a través de qualsevol procediment. Dirigiu-vos al CEDRO <www.cedro.org> si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals d'algun fragment d'aquesta obra o per a qualsevol ús similar.

Al pare, la mare, el Cerni i la Isolda

ÍNDEX

INTRODUCCIÓ	11
SIMBOLOGIA	15
La roseta sexfòlia	22
La rosassa	29
Estrelles	30
El nus de Salomó	35
Creus	38
Figures antropomòrfiques i zoomòrfiques	41
Figures geomètriques esquematitzades i elements vegetals	45
Signes i marques de pastors	49
LA CARLINA	53
LES PEDRES DE LLAMP	59
Relleta de llamp	73
GRAVATS RUPESTRES	75
COMUNIDORS	83
Pedrons i creus de terme	88
AMULETS PROTECTORS	95
EXVOTS	109
OBJECTES LITÚRGICS	121
BOTÀNICA	133
FAUNA	147
MISCEL·LÀNIA D'ELEMENTS DE PROTECCIÓ	167
Roques antropomòrfiques i zoomòrfiques	181

INTRODUCCIÓ

Aquest llibre pretén ser un estudi i una recopilació resumida d'alguns dels aspectes que he cregut més representatius del pensament màgic i simbòlic localitzats a la part axial dels Pirineus. Remarco aquesta ubicació geogràfica perquè la majoria d'exemples i fotografies que al llarg dels anys he anat reunint són d'Andorra, l'Alt Urgell i la Cerdanya. Tot i això, molts dels elements presentats tenen un sentit similar al que es pot trobar a la resta del Pirineu i per extensió a la majoria de les zones circumdants. Fins i tot, alguns dels símbols tenen un significat extensible a Europa i també universal.

El pal de paller del llibre són tot el pensament, la creença, la fe o la superstició que ultrapassen la raó i la comprensió racional.

Els pobles del Pirineu, sovint aïllats i amb una marcada idiosincràsia, han construït des de la prehistòria un conjunt elaborat de costums i creences que els han servit per establir un sistema propi de cosmovisió.

Les influències culturals d'altres pobles, nous pobladors o bé invasors van teixir un conglomerat de cultes, religiositats i creences ben particulars i totalment arrelats amb les característiques del territori i els seus habitants.

L'home pirinenc ha intentat explicar els fenòmens naturals i intervenir-hi de forma màgica per afavorir la seva subsistència. La invocació a les divinitats i les forces de la natura per conjurat actes propiciatoris i de protecció va permetre la creació de cultes específics i la representació dels respectius símbols i imatges.

Tot el que era desconegut i pogués contenir mals o provocar desgràcies s'havia de neutralitzar amb un seguit d'accions i rituals ben concrets i estipulats. El Pirineu estava poblat d'esperits, encantades, bruixes i dimonis que calia aturar. Aquestes creences ja provenien dels antics cultes pagans i precristians, molt afermats en aquesta cultura pirinenca primigènia, en què la natura animada, panteista i animista afavoria la procreació d'éssers fantàstics i divinitzats arreu.

En el llibre es fusionaran elements antics de procedència precristiana amb d'altres plenament cristians i catòlics. Els exemples de sincretisme religiós són abundants. Aquesta barreja i assimilació d'idees i conceptes és la que considero més interessant i autèntica. Aquests aspectes ideològicament tan significatius són els que he intentat reflectir en aquest treball.

Encara avui, en alguns indrets allunyats podem trobar restes d'aquesta cosmovisió particular fossilitzades en els símbols i en la cultura oral dels més vells. Els Pirineus de mica en mica veuen diluir la seva essència, per això la meua tasca ha sigut, en part, fer visible el que podria semblar velat pel pas del temps. Una gran part del llibre ens parla del que els símbols ens han expressat des de l'antigor.

El llenguatge simbòlic ha servit per manifestar el que es quedava curt i incomplet amb les paraules. Els símbols ens han servit per comunicar-nos amb les divinitats, amb els ancestres i amb el subconscient col·lectiu d'aquesta comunitat pirinenca. El símbol ha estat sempre present a la muntanya de forma ininterrompuda i des de temps immemorials. El pirinenc ha emprat la imatge simbòlica com a paradigma i màxima expressió del seu pensament cultural.

En el llibre he volgut incorporar el màxim d'imatges perquè complementin el text. Els documents fotogràfics són essencials en aquest treball i en faciliten la comprensió.

Simbologia i pensament màgic al Pirineu no és un catàleg de fotografies ni tampoc un corpus exhaustiu de costums i creences.

Però recull parts dels dos aspectes per oferir una obra que pugui semblar amena al lector curiós i al mateix temps complementi l'erudit.

El llenguatge simbòlic és eminentment gràfic i visual; per això, tots els capítols contenen múltiples fotografies que il·lustren el text. Parlar de les pedres de llamp com a amulets celestes i protectors sense veure'n el recull fotogràfic seria deixar inacabada una part de la informació i la recerca.

D'aquesta forma, he intentat que tot el que es va succeint en el llibre tingui el seu suport fotogràfic corresponent. Amulets màgics, signes protectors, gravats rupestres, plantes sagrades i símbols ancestrals s'aniran desplegant davant del lector amb les respectives imatges per desvelar una petita part de l'inabastable univers simbòlic dels Pirineus.

He procurat que la majoria de citacions i textos provinguin de la tradició oral o de converses i xerrades que he mantingut amb diverses persones durant almenys una vintena d'anys.

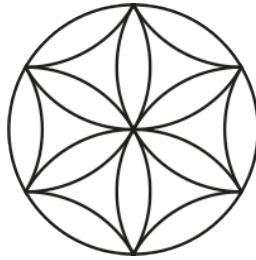
He volgut també eludir moltes de les informacions que es poden trobar en diversos llibres temàtics, i reitero que aquest treball no pretén ser un recull de dades etnogràfiques del Pirineu, ja publicades anteriorment.

Veureu que hi ha una certa insistència a presentar objectes que destaquen per la seva singularitat. La gran majoria provenen de col·leccions particulars i és el primer cop que s'han fotografiat. A part de la bellesa intrínseca d'aquests objectes, en valoro els aspectes més relacionats amb el seu ús cultural i la seva funcionalitat màgica, espiritual o religiosa. Un dels objectius del llibre és fer-los visibles per mostrar-los com a veritable suport del pensament màgic i simbòlic.

Per concloure voldria destacar les intencions que m'han impulsat a escriure aquest estudi i que he intentat reflectir. He procurat transmetre la dedicació, l'entusiasme i la perseverança en la recerca i la recopilació de materials històrics i etnològics sobre la cultura material i immaterial als Pirineus, manifestar

un amor incondicional a un territori i la seva gent, i asseverar la meva devoció en relació amb tot allò inexplicable, mític, sobrenatural, màgic, simbòlic, religiós i espiritual.

Espero que gaudiu de la vostra lectura i que el meu propòsit us pugui contagiar la fascinació que transmet el pensament màgic i els seus símbols.

SIMBOLOGIA

El llenguatge simbòlic i la seva representació gràfica que és el símbol expressen idees i conceptes molt més enllà del que permet el llenguatge oral. La paraula «símbol», del grec «*sumballlein*», significa 'llançar junt, reunir' (aplegar dues meitats d'un objecte que compon un tot...).

Un símbol conté múltiples sentits en si mateix i actua de lligam entre dues realitats entre si. Amaga una realitat intel·ligible i és el medi que a través d'imatges evoca l'expressió de les idees. Anuncia un altre pla de coneixement diferent de l'evidència racional.

Pere Sánchez i Ferré deia que el símbol és la representació sensible d'una idea i el principi a què s'acull és l'existència d'una relació d'analogia entre la idea i la imatge que representa; suggereix, no expressa; per això és el llenguatge propi de tota la metafísica tradicional. Es basa en la correspondència entre dos ordres de realitats i mai no és arbitrari.

Un símbol anuncia una realitat superior mitjançant una d'inferior intel·ligible. Berkeley deia que és el llenguatge que l'Esperit infinit parla als esperits finits.

L'eminent historiador de les religions Mircea Eliade, a qui tantes vegades he recorregut per il·lustrar-me en el pensament simbòlic, deia que símbols i mites no serien tan sols recursos estilístics, sinó també formes indirectes —però absolutament autèntiques— de traducció d'una realitat superior o última; és a dir, que el llenguatge mític, com el simbòlic, és tan designatiu com probatori, de manera que el que avui anomenem «literatura mitològica», els fets històrics, la història en la seva totalitat, així

com la naturalesa, farien sempre referència a una realitat superior, l'accés a la qual pot ser possible mitjançant aquest objecte simbòlic que és el món.

Fermín Vale Amesti ens diu: un símbol mai no és explicat definitivament, sinó que sempre es desxifra de nou. Un símbol pot ser el mateix però es pot mostrar de diverses formes visuals.

El símbol interpel·la directament el sentiment i posseeix un sentit subjectiu que s'expressa mitjançant l'evocació i la imaginació per via intuïtiva.

La lectura, la comprensió i la interpretació del símbol són diferents per a cadascú. Depèn de la seva capacitat cognitiva i les possibilitats d'abstracció. Comprendre completament i profundament el significat simbòlic d'un dibuix dependrà del grau d'interiorització del mateix símbol en el subjecte que l'observa.

El mitologista alemany Müller defineix el símbol com un etern visible signe en el qual estan connectats un sentiment espiritual, una emoció i una idea.

En el seu llibre *The Arcana of Symbolism*, W. B. Crow ens diu: un símbol és un signe, però no tots els signes són símbols. Un símbol és allò connectat al quelcom més, i quan apareix indica aquesta altra cosa. Un símbol és una cosa que ha aparegut naturalment i que sobreviu per tradició. Ningú no ha inventat mai un símbol.

Foster Bailey diu: un símbol és un signe extern, visible i tangible d'una realitat espiritual interna. És l'aparició sobre la terra d'allò que està arrelat en una causa interna. Amaga un secret i és això el que oculta certes forces misterioses. A través de la correcta comprensió del treball simbòlic, certes energies creadores es poden activar.

Tots els símbols obren portes a la condició de no esforçar-se intel·lectualment, a no aferrar-se a definicions dogmàtiques. El símbol es revelarà en forma d'arquetip en l'inconscient.

La geografia pirinenca és rica en elements simbòlics que han perdurat avui en dia. Aquests símbols antics, ancestrals,

dilueixen els seus orígens en el temps, però hi ha un cert consens que assenyalaria que les primeres manifestacions les van efectuar els pobles preromans que van poblar el Pirineu durant el darrer mil·lenni abans de la nostra era.

Les primeres expressions d'aquesta simbologia es troben en conjunts de gravats rupestres prehistòrics i també en elements funeraris com esteles d'època preromana i romana que en la majoria dels casos s'han conservat reaprofitades com a elements decoratius en esglésies romàniques. Les imatges que es van dibuixar, esculpir o gravar han perviscut fins a l'actualitat encara que despallades del seu sentit sagrat originari.

La repetició continuada durant la història del mateix conjunt de símbols màgics i religiosos ha permès que aquest llegat històric, etnogràfic i espiritual s'hagi transformat en una iconografia popular que ens és força familiar.

Actualment la presència d'aquesta simbologia antiga és en la majoria dels casos ornamental i decorativa, però hi ha alguna cosa misteriosa que es manifesta en observar el símbol i deixa entreveure quelcom més.

Els símbols que sens dubte anomenem «sagrats» van ser les imatges icòniques i representatives de les religions precristianes i mal anomenades «paganes» que van professar els antics habitants dels Pirineus.

Aquests pobles van ser en gran part els descendents de l'anomenada «civilització megalítica pirinenca». Durant la prehistòria i en els períodes neolític i calcolític van deixar la serralada escampada de dòlmens i menhirs bastits amb grans pedres.

Algunes d'aquestes primeres comunitats tenien una arrel indoeuropea comuna amb la resta de pobles del continent. És per això que trobem la mateixa simbologia representada per tot el continent i fins a l'Índia. Els pobles antics del Pirineu que van deixar epigrafia i textos gravats a les roques en llengua ibèrica no els podem considerar d'origen indoeuropeu. Ens referim sobretot als ceretans, que van poblar la Cerdanya i part de la

vall del Segre. Jo mateix vaig descobrir una inscripció votiva en alfabet ibèric a Ger, a la Cerdanya, que invoca una antiga divinitat anomenada «URDALIKE», possiblement un Déu que tenia l'aparença de porc senglar.

De la mateixa manera, també he descobert imatges rupes-tres de cérvols que remetien al Déu de la renovació de la natura anomenat Cernunnos i l'evoquen. Aquesta divinitat va ser molt representada i adorada a l'Europa cèltica.

Els símbols solars, d'origen antiquíssim, ja es representen molt aviat en l'art decoratiu. És possible que com a llegat simbòlic indoeuropeu o celta aquest art es convertís en l'oficial dels visigots, des del qual passaria al preromànic i al romànic i després es fossilitzà en l'art popular.

La simbologia pirinenca, sigui quin sigui el seu origen, ha perviscut de forma ornamental i ha format part de les decoracions dels edificis tradicionals de la serralada. També ha estat present en la majoria d'estris i eines rurals.

Els símbols són avui encara presents; els podem observar a les portes de cases, bordes i cortals, embellint finestrals, bigues i escuts. A l'interior de les cases decorant salers, culleres, formatgeres, esclops, mobles, caixes de núvia, etc., i també tallats, musicats o bigarrats en molts estris i eines del camp. Sobretot en els emprats pels pastors, com per exemple els collars d'esquella per a les ovelles, on aquests símbols benefactors sempre han estat presents.

Sense eludir la funció estètica evident, creiem que tenien com a finalitat original, sens dubte, la representació d'imatges sacralitzades de caràcter benefactor, protector i màgic.

L'art popular del Pirineu enfonsa les seves arrels en la iconografia sagrada precristiana i manifesta les imatges més venerades dels pobles autòctons no cristianitzats. Amb l'arribada de la nova religió, l'Església catòlica va assimilar els mateixos símbols, se'ls va apropiat i els continuà representant en els seus temples. Aquests símbols arcaics es combinaran amb la nova iconografia

cristiana importada i es trobaran de forma ben visible en els elements escultòrics a les façanes de les esglésies i en una part del mobiliari interior.

D'aquesta forma, és habitual veure a les portalades de les esglésies imatges de sants combinades amb símbols solars d'origen pagà. Els mateixos símbols també es van tallar als bancs i les calaixeres dels temples, com a Sant Martí de la Cortinada o als confessionaris de Sant Serni de Canillo.

Simbologia solar. Rosetes i rosasses tallades en una calaixera de Sant Martí de la Cortinada, Andorra.

La pintura mural romànica va il·luminar de forma significativa aquesta iconografia entre els seus motius més decoratius i ornamentals. En alguns cementiris trobem simbologia similar representada en forma d'esteles discoidals i en determinades tombes i sarcòfags de pedra medievals tornem a veure els mateixos símbols, que, d'altra banda, el poble tenia plenament assimilats.

Estela discoidal. Peramola, Alt Urgell.

Estela discoidal. Santa Maria de Talló, Cerdanya.

Estela funerària. Bixessarri, Andorra.

Rosetes sexfòlies esculpides sobre tombes medievals.
La Clua, Alt Urgell.

El culte al sol, a la natura, als astres, als avantpassats i als animals totèmics i l'adoració de les antigues divinitats relacionades amb la fertilitat i amb la cosmogonia podrien ser l'origen d'aquest conjunt de símbols que expressarien tot aquest sentiment cultural i religiós.

Els motius més habituals que es van representar tenen un sentit geomètric i sovint les figures són simètriques en la concepció.

LA ROSETA SEXFÒLIA

El motiu més emblemàtic i freqüent als Pirineus és la roseta sexfòlia o rosassa de sis pètals. De vegades se l'ha anomenat «flor de la vida», però és en un context fora de l'àmbit pirinenc. La imatge o el dibuix de la roseta és una flor de sis puntes o pètals simètrics inserits a l'interior d'un cercle.

Roseta sexfòlia tallada sobre una porta. Civís, Alt Urgell.

La manera de realitzar aquesta imatge és molt simple. Només cal l'ajuda d'un simple compàs per anar dibuixant els segments d'aquesta figura geomètrica. A partir de la forma més bàsica s'hi poden afegir o formar més complicacions, o bé dibuixar figures compostes més elaborades amb la incorporació de més radis o

fulles. La creativitat de qui l'executa es pot recrear i es poden desenvolupar figures cada cop més estètiques, ornamentades i barroques. En sentit contrari, la roseta també es pot simplificar i fer una flor de quatre pètals i més rarament de tres fulles.

La roseta sexfòlia és de fet un símbol universal, l'hem vist representada per tot el continent europeu, Àfrica i Àsia. I, pel que sembla, el seu caràcter sempre ha tingut funcions apotropaïques, màgiques i benefactores. És un símbol solar i representa el sol en moviment. És la imatge del sol benefactor, que dona vida, llum i calor. És la divinitat solar omnipresent.

Roseta sexfòlia tallada sobre una porta. Cava, Alt Urgell.

Sense el sol s'imposa el regne de les tenebres i la mort. Ha calgut, doncs, des de temps immemorials adorar el Déu sol i fer-li ofrenes i sacrificis perquè cada dia compleixi el seu cicle i torni a aparèixer cada matí. El mite de l'etern retorn del sol ha format part de la cosmovisió i la cosmologia de tots els pobles durant la prehistòria i també entre les civilitzacions de l'antiguitat.

La mort i la resurrecció es van associar al cicle solar. Fins i tot el cristianisme primitiu va assimilar el sol invicte amb la figura de Jesucrist.

Alhora, el coneixement dels solsticis i els equinoccis està relacionat amb el cicle còsmic del sol i va ser essencial per al desenvolupament de l'agricultura.

Sembla clar que la representació d'aquest sol en continu moviment formava part de la iconografia antiga i del seu panteó.

A Catalunya els exemples més antics d'aquest símbol es troben en esteles ibèriques i romanes.

Roseta sexfòlia tallada sobre la porta d'un armari.
Cal Pal, la Cortinada, Andorra.

Roseta sexfòlia tallada sobre una taula.
Comú de Sant Julià de Lòria, Andorra.

Roseta sexfòlia tallada sobre una biga. Les Bons, Andorra.

Roseta esculpida al centre d'una creu. Antigament era als terrenys de cal Teixidor de la Massana. Actualment es troba als jardins de la Casa de la Vall, Andorra. Aquest és un magnífic exemple que il·lustra el sincretisme entre símbols pagans i cristians.

Rosetes pintades a l'altar de Sant Fruitós. Carmeniú, Alt Urgell.

Rosetes sexfòlies tallades sobre marcadors de mantega o formatge.
Col·lecció particular.

Al llarg de la història, l'ésser humà ha atribuït a certs objectes i símbols connotacions que van més enllà de la racionalitat. Els amulets, els gravats per protegir un espai determinat, els exvots o les plantes col·locades en un indret específic són mostres d'aquest pensament màgic ancestral que ha perdurat en el temps i que, fins i tot, el cristianisme ha fet seu en un procés de sincretisme que ha donat lloc a una tradició cultural d'origen remot. El llibre que teniu a les mans és un compendi —profusament documentat amb fotografies— del pensament màgic als territoris pirinencs d'Andorra, l'Alt Urgell i la Cerdanya, i dona a conèixer unes pràctiques i uns cultes antics que han passat de generació en generació fins a temps recents, per bé que ara estan en risc de desaparèixer si no es documenten com ho ha fet Jordi Casamajor en aquest volum.

anem
EDITORS

